

הרב ישראל כהן
ברוקלין, ניו יורק

מספר חוטי התכלת בציצית

ענף א

ידוע שנחלקו רבותינו הראשונים כמה חוטי תכלת יש בציצית, שדעת הרמב"ם (הל' ציצית א, ו) היא שאחד משמונה חוטים הם תכלת, ולהראב"ד (בהשגות שם) שניים משמונה, ודעת התוספות (ברכות ט ע"ב ד"ה אלא, יבמות ד ע"ב ד"ה דאפילו, כתובות מ ע"א ד"ה כגון, מנחות פרק התכלת, בכורות לט ע"ב ד"ה כמה) הוא ארבעה משמונה. והנה כמה פוסקים בדורנו סבירא להו שבזמן הזה שהתגלה התכלת בחסדי השי"ת יש (לכל הפחות לאשכנזים) לעשות כדעת התוספות. ונשתדל בעז"ה לבאר דעתם, וגם לברר שיש מקום גדול לומר שאם עושה כדעת התוספות לא הפסיד, ויוצא גם תכלת גם לבן אפילו לדעת הרמב"ם והראב"ד. (ולא באתי להכריע, רק ללקט הטעמים ומראי המקומות אל פונדק אחד.)

ראשית, רוב הראשונים סבירא להו כדעת התוס', וכן העיד רבינו ישעיה האחרון ז"ל (פסקי הרי"א, הל' ציצית עמ' רכג) וזו לשונו: "ורוב המפרשים אומרים שחציין הן חוטי לבן וחציין חוטי תכלת. ורבינו משה אמר שהשבעה הן חוטי לבן והאחד חוט תכלת. ולא¹ נראה שהששה הן חוטי לבן והשנים חוטי תכלת כמבואר בקונטרס הראיות, וכן מבואר בספרי".

וכן מצינו בספרי הראשונים הנמצאים תחת ידינו, הלא המה: רבינו גרשום מאור הגולה (הובא בשטמ"ק החדש ר"פ התכלת, וכ"כ גם בפי' המיוחס לרגמ"ה מא ע"ב), רש"י, ר"ת (תוס' מנחות לח ע"ב ד"ה אלא, כתובות מ ע"א ד"ה כגון), ר"י (עי' סמ"ג עשה כו בדין גרדומין, וספר הפרנס סי' תכא), מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת דפוס פראג ח"ד סי' תמד, עיי"ש), הרא"ש (הל' ציצית סי' ו, שו"ת כלל ב' אות ט), טור (סי' יא), רבינו ירוחם (נתיב יט ח"ג עמ' קסט), מרדכי (ר"פ התכלת), יראים (סי' תא, עמ' רכב), עיטור (הל' ציצית עמ' 134), סמ"ק (מצוה

¹ כבר העירו שלכאורה צ"ל: ולי נראה. וכן הגירסא ב"הדרום" כה, תשכ"ז, עמ' 159.

ל"א), רבינו פרץ (תוס' ר"פ ברכות ט ע"ב) ראבי"ה (הל' ציצית – פוסק בגרדומין כדעת ר"ת²) רבינו יונתן מלוניל (בהל' ציצית שלו, נדפס אחר מסכת סוכה בספר פירושי רבינו יונתן מלוניל על הש"ס), רבינו ישעיה הראשון (פסקי הרי"ד הל' ציצית עמ' תפא, ספר המכריע פ"ח, שו"ת הרי"ד סי' סא ד"ה טלית של), נמוקי יוסף (ריש הל' ציצית), רשב"א (יבמות ד ע"ב), אגודה (פ' התכלת), והאגור (נראה שנוטה לדעת ר"ת בגרדומין) כולם סבירא לכולהו כדעת התוספות, וכן נראית דעת ההגהות מיימניות (פ"א מהל' ציצית אות נ), וגם בפירוש המיוחס להראב"ד על הספרי שיצא לאור עתה (תשס"ט)³ כתב (עמ' קעא) שיכול לעשות כתוס'.

והסוברים כהראב"ד הם הערוך⁴ (ערך תכל), המאירי (יבמות ה ע"ב), והריא"ז (פסקי ריא"ז עמ' רכג). וכן בפירוש רבינו הלל לספרי (פ' שלח) גורס שהג' לבן והא' תכלת, אבל אפשר שהבבלי חולק (עיין הע' 19).

ולא מצינו חבר להרמב"ם מגדולי הראשונים, רק ר"א בן הרמב"ם נמשך אחר דעת אביו (עיין ספר כליל תכלת עמ' מב בהג"ה) ורבינו פרחיה (שבת כה ע"ב). והמגדל עוז מחזיק בדעת הרמב"ם, ועיין עוד ברלב"ג על התורה (פ' שלח).

ודעת ר' שמואל בן חפני בספרו על הל' ציצית פרק ד נראה שרק חוט אחד הוא תכלת, ולא נתבאר אי כהרמב"ם או כהראב"ד, ועיין עוד ברבינו בחיי על התורה (פ' שלח) שמביא רק שיטת הרמב"ם והראב"ד. ובהגהות אשר"י פרק ואלו מגלחין (סי' כד) כתב שתכלת הוא דבר מועט, משמע שלא סבירא ליה כתוס'. ולשון הרמב"ן על התורה פ' שלח: "הזכרון הוא בחוט התכלת". אבל נראה שאין הכרח מזה שלא סבירא ליה כתוס', כדלהלן ענף ב, שתמיד נוקטים לשון "חוט תכלת" אפילו אם יש שני חוטים. אמנם ברמב"ן פ' תצוה (כח, לו) כתב לגבי הציץ שפתיל תכלת יכול להיות רק חוט אחד, אבל עדיין אין הכרח דסבירא ליה הכי לגבי ציצית גם כן. ועיין ביאור הגר"א סי' יב שכתב דפתיל

² אבל אין הכרח גמור ממנו, שהרי רק כתב ד' מתוך ח' ולא כתב שצריך ב' חוטים שלמים משני צדדין, ואפשר שיש לו טעם אחר שאינו תלוי במספר חוטי תכלת. אבל במשכנות יעקב סי"ח כתב ש"אין מקום כלל" לדברי ר"ת בגרדומין לפי הר"מ והראב"ד במניין חוטי התכלת.

³ המוציאים לאור נוטים שאינו להראב"ד בעל ההשגות אלא לראשון אחר.

⁴ וליתא למש"כ בספר כליל תכלת שהערוך מביא זה בשם רבינו חננאל, עיי"ש היטב.

משמע אחת וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת אבל לעולם שניהם שוין. יוצא מזה שרוב מניין ורוב בניין של הראשונים סבירא להו כדעת התוספות.⁵ ומעיקר הדין, נקטינן כרוב אפילו בדין דאורייתא כמו שכתב הרמ"א בחו"מ סי' כה סעיף ב בהג"ה וזו לשונו: "וכן אם היה יחיד נגד רבים הולכים אחר רבים בכל מקום".^{6,7}

וכן כתב הבית יוסף בהקדמתו וזו לשונו: "ומקום שאחד מן הג' העמודים הנזכרים (היינו הרי"ף, הרמב"ם, והרא"ש) לא גילה דעתו בדין ההוא והשני עמודים הנשארים חולקין בדבר, הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג לפנינו אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלהין קדישין ללכת נלך, כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסוק הלכה". וזה ממש הנידון כאן, שהרי"ף לא גילה דעתו, והרמב"ם והרא"ש חולקין. אבל עיין להלן בהערה 9 בשם מהרי"ל שאין הולכין אחר הרוב בכל מקום.⁸

טעם שני לפסוק כתוס' הוא שכן נקטו רוב הפוסקים האחרונים, הט"ז (סי' ט ס"ק ג וסי' יא ס"ק יג) הגר"ז בשו"ע שלו (יא, א, וע"ע ט, ד) והמשנה ברורה (סי' ט ס"ק ז, וס"ק יד) והמלבי"ם בארצות החיים בכ"מ (ובהמאיר לארץ שם סי' ט

⁵ ובש"ך יו"ד סי' רמב בהנהגת הוראת או"ה כתב שהרב ותלמידו נחשבים לשניים ועיין במחקרים בדרכי התלמוד (להרב ראובן מרגליות) סי' ט.

⁶ וכ"כ הגר"א שם: "בכמה מקומות יחיד ורבים הלכה כרבים, והמדקדק ימצא בין לקולא בין לחומרא בממון ובאיסור, וז"ש בכל מקום".

⁷ אולם יש לומר שזה רק ביחיד נגד רבים, ולא בסתם רוב. ועיין במחקרים בדרכי התלמוד שם הערה 5.

⁸ ועיין שאילת יעב"ץ ח"א סימן קנז: "האיך מצאנו ידינו ורגלינו בבית המדרש. במה שפוסקי הלכות סמכו לילך אחר רוב דעות הפוסקים כמבואר לרוב בספריהם. ואע"פ שהכתוב על ספר ודאי חשוב קבוע. אפילו תימא דהדיבור חשוב פירש, הלא אין ספק שהנכתב וכל שכן הנדפס בספר הוא קבוע גמור. ואי אפשר לבטלו ברוב. אלא ודאי שאין צורך לבטל דעת היחיד וכדאמרו. אלא שיש להרהר במוסכם זה שנהגו בו הפוסקים האחרונים לילך אחר רוב הדעות. כי מי קבצם כעמיר גורנה, ומי העלה מספרם אם לא נפקד מהם איש, וכי מי ראה כל ספרי הפוסקים שחוברו יחדיו ומי מנה. או איה שוקל וסופר לידע רוב מנין או רוב בנין. איזה יותר מכריע בענין. זוהי שקשה עלינו, מכל מקום ברוב המקומות כשסמכו רבותינו ז"ל לילך אחר הרוב, יש להם ראיות חזקות ורובא דליתא קמן חשיב נמי רובא, והנך דלא ידעינן בהו כמאן דליתניהו ניהו, לכן אין לנו להתחכם עליהם ז"ל", ועיין עוד חזון איש כלאים סי' א.

אות כזו פוסק הלכה למעשה בשאלה שתלויה בזה, והובא במ"ב הנ"ל ס"ק יד, עיי"ש, וגם בדין צבע הבגד פוסק בסי' ט סעיף ה ע"פ דעת התוס', ואע"פ שהמשכנות יעקב (סי' יג וסי' יח) נוטה הרבה לדעת הרמב"ם, שאר הפוסקים הנ"ל מרובים כנגדו, וגם בתראי. ודעת הגר"א אינה ברורה, בביאור הגר"א סי' יב נוטה לדעת התוס' וכתב "וכן מוכח כל הסוגיא", וביהל אור על הזוהר פ' פנחס (רכח) כתוב שהעיקר כהראב"ד, ורבים אומרים שחזר בו, וצ"ע¹⁷. וע"ע באמרי נועם (ברכות ט ע"ב), ובהגהות הגר"א על הספרי פרשת כי תצא, שמגיה כדעת הראב"ד, ובספר פתיל תכלת להאדמו"ר מרדזין פרט הששי עמ' 104, ובהלכות הגר"א ומנהגיו להגר"מ שטרנבוך שליט"א סימן ל, ובמאמרו של הרב אליהו טבגר שליט"א ב"ישורון" ז.

הטעם השלישי לפסוק כתוס', ומן השלושה הכי נכבד, שכן דעת רבותינו חכמי אשכנז וצרפת, אשר מפייהם אנו חיים, וממיהם אנו שותים, וע"פ רוב אנו נמשכים אחר דעתם, ועל דרך זה פוסק הרמ"א. וזו לשונו בהקדמה לדרכי משה: "ו...וכן כתב מהרי"ו בתשובה סי' קעא⁹ דעל הרוב פוסקים ע"פ התוספות ומוהר"ם וראבי"ה, וכן מרגלא בפומי דאינשי לפסוק כדברי המרדכי ואשיר"י ובעל הטור ר' יעקב ב"ר אשר¹⁰, ובדרך זה הלכתי, ושאר הנחתי"¹¹, וכן במג"א

⁹ ליתא בשו"ת מהרי"ו וצ"ל מהרי"ל, והוא תשובה ממהרי"ל למהרא"י בעל תרומת הדשן. ונעתיק כל התשובה, שנחזין מאוד לענייננו: "בתר רוב דעות מילתא דלית ליה דלא להודיע כלל על זה. דזמנין אזלין בתר רוב דעות וזמנין בתר בתרא. וזמנין בתר חזקת מריה. וזמנין בתר סוגיא בעלמא. וזמנין לחומרא. וזמנין לקולא. וזמנין בתר מנהגא. וכל כהאי גונא צריכא רב וקבלה. אך ברוב מקומות נהגינן כשיטת התוס' וראבי"ה ומהר"ם". ועל כל פנים הרמ"א סמך על הכלל האחרון בכל כוחו.

¹⁰ כל הפוסקים הנזכרים סבירא להו בענייננו כדעת התוס'.

¹¹ אע"פ שהרמ"א לא כתב שם הטעם שהם מאשכנז, אלא מפני שהם בתראי, מכל מקום יהיה איך שיהיה הרמ"א פוסק על פי הראשונים הנ"ל, ולא משמע בדבריו שהוא רק מפני שהראשונים הנ"ל הנהיגו כדעתם בדורם, אלא שהמנהגים בנויים על הכלל שהלכה כבתראי. ובדרכי משה או"ח סי' ט כתב: "נראה לפסוק כדברי התוספות מאחר שרבינו והפוסקים האחרונים הסכימו עמהם וכבר הארכתי בזה בהקדמתי בס"ד", וגם שם לא משמע שהוא מפני המנהג. וסברא זו שצריך לפסוק כרבותינו מאשכנז שמעתי מכמה פוסקים מובהקים (ולדעת מו"ר הרה"ג ר' ישראל הלוי בעלסקי שליט"א הוא עיקר הטעם לפסוק כתוס', והסביר שאנו יורשיהם הרוחניים), ועיין

סי' קעד סע' יא כתב: "נראה לי לנהוג כהתוס' כמו שכתב המרדכי פ' נערה דלעולם פוסקים כהתוס', ע"ש ובמהר"ם פדוואה ס' כ"ה" (כנראה שהמג"א לא קיבל דברי מהר"ם פדוואה), ובב"ח יו"ד סי' רעט כתב: "דאנחנו בני אשכנז נמשכנו אחר פסקי המרדכי שהם לנו לעיניים", ועיין ט"ז בהל' חנוכה ריש סי' תרעא שכתב: "ובכאן יש חידוש במנהג שהספרדים כתוס', כמש"כ [ב"י], והאשכנזים כרמב"ם, וזה לא מצינו בשאר מקומות".

ואם באנו לחשוש שלדעת הרמב"ם הציצית פסולים עם עשאים על פי דעת התוס' (אע"פ שאין הלכה כמותו), אין הדבר ברור כלל, ונכתוב על זה להלן, ואם הוא ספק אם הציצית פסולים לדעת הרמב"ם, עדיין ייתכן שאין לחשוש לזה, שיש בזה ספק ספיקא – אם הלכה כתוס', ואפילו אם כהרמב"ם ספק אם הציצית פסולים, ובענף ג' יבואר שעושים ספיקא ספיקא אפילו במצות עשה.

ענף ב

ראיתי להעיר על דברי הגאון הגדול ר' זלמן נחמיה גולדברג שליט"א בדין מספר חוטי התכלת שנדפס בקובץ "והיה לכם לציצית" תשס"ז.

• בעמ' ח מהקובץ הנ"ל כתב: "תדע שאין התכלת נידון כלבן. שאם עשה כל הדי' חוטי תכלת, לדעת חכמים, קיים מצות תכלת ולא קיים מצות לבן, ולדעת רבי לא קיים לא מצות לבן ולא מצות תכלת, שהוא סובר שהתכלת והלבן מעכבין זה את זה. ואם איתא שכל תכלת הוא גם לבן, נמצא שבדי' חוטי תכלת, יש לו ב' חוטי תכלת, וב' החוטים האחרים של תכלת ידונו כלבן. ובע"כ, שתכלת הבא מהחלזון אינו נידון כלבן".¹²

שו"ת ריב"ש סי' שעו: "כי מצרפת תצא תורה ודבר ד' מאשכנז. ומימיהם אנו שותים והם פירשו לנו כל סתום ובלעדיהם היה התלמוד כדברי הספר החתום". ובשו"ת הרא"ש כלל כ' סי' כ: "אני מחזיק את המסורת שלנו, וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז, שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן. וכן קבלת אבותינו רבותינו בצרפת, יותר מקבלת בני הארץ הזאת". ובאו"ז (שו"ת סי' תשנב אות ט): "הלא ידעת כמה גאוני גאונים וקדושי עליון רבותינו במגנצ"א ושבזורמ"א ושבשפיר"א הלא משם יצאת תורה לכל ישראל".

¹² ועיין בספר חידושי המהר"ז בינגא על הל' ציצית עמ' ו בהגהות, שמעלה הספק הזה, ונוטה שדעת הרא"ש שאין תכלת נחשב ללבן.

ויש להעיר על זה, שאפילו אם אין תכלת מהחלזון נידון כלבן אפילו הכי אינו מוכרח שאם מוסיף על חוטי התכלת, הציצית פסולים לדעת הרמב"ם, שהרי רש"י מפרש במשנה 'הלבן אינו מעכב את התכלת' שאם עשה כל החוטים תכלת יצא, ואפשר שגם הרמב"ם מודה לדין זה אע"פ שלא כתבו (שהרמב"ם מפרש הלבן אינו מעכב את התכלת לגרדומין כמסקנת הגמרא). ובכסף משנה (הל' ציצית פ"א הל' יח ד"ה וי"ל) כתב להדיא בדעת הרמב"ם שאם תכלת אינו מעכב את הלבן כל שכן שלבן אינו מעכב את התכלת, שהרי עיקר המצוה בתכלת, עיי"ש שמבואר מדברי הכס"מ שאם כל החוטים תכלת כשר להרמב"ם, וזה באחד משני אופנים, או שתכלת נידון משום לבן גם כן, או שתכלת אינו לבן, ואין הכי נמי שאינו יוצא מצות לבן אם כל החוטים תכלת, אבל אין הציצית פסולים, שמצות תכלת יצא, כיון שנכרך סביב חוטים אחרים, אע"פ שהללו לא נעשו כהלכתם. ומדברי הכס"מ בדין טלית שכולה תכלת (פ"ב הל' ח) נראה כהצד השני, שכתב שם בדעת הרמב"ם כלישנא בתרא של רש"י (מא ע"ב) ש"שני מינים" מעכב (ר"ל מעכב מצות לבן, לא שפוסל הציצית), אבל באמת מהרמב"ם עצמו אין הכרח, שיכול לסבור כלישנא קמא, ולפרש שאסור להטיל קלא אילן במקום לבן רק משום חשש שיטילו בטלית אחר במקום תכלת, ולפ יזה בתכלת במקום לבן אין ראייה שפוסל הלבן.

• בעמ' ט מביא מחלוקת רש"י ורמב"ם (לפי הכס"מ) בביאור קושיית הגמ' (לח ע"ב) "התינח לבן דאינו מעכב את התכלת, תכלת דאינה מעכבת את הלבן מאי היא", שלדעת רש"י היא קושייה על שיטת רבי, דלחכמים ניחא. ויוצא מזה (לכאורה) שלחכמים נשאר הפשט במשנה כמו שפירש רש"י במשנה, ואין צורך לאוקמי בגרדומין, וברש"י במתני' מבואר ש'לבן אינו מעכב את התכלת' פירושו שאם עשה ארבעתן תכלת יצא, משמע שלבן לא יצא, וחוט תכלת אינו לבן, אע"פ שצבע אחר כגון ארגמן ותולעת שני ודאי יצא משום לבן, ועל כל פנים בהוה אמינא של הגמ' זוהי סברת רש"י. אבל הכס"מ לומד בדעת הרמב"ם שקושיית הגמ' היא לכולי עלמא, והגמ' מקשה איך ייתכן דתכלת אינו מעכב את הלבן, הרי אי אפשר לומר שיצא ידי חובת המצוה אם הטיל חוט אחד של תכלת על בגדו ולא שום חוטים אחרים, שעצם חפצא של תכלת הוא שיהיה נכרך על גבי חוטים

אחרים, ואם אין כאן שאר חוטים, פתיל תכלת גם כן אין כאן (אגב, דברי הכס"מ הם להיפך מדברי רש"י בפירוש המילות 'תכלת אינה מעכבת' וכו' – שלרש"י אם יש לבן, תכלת אין מעכבו, ולדברי הכס"מ פירושו: מצות תכלת אינה מעוכבת אם אין כאן לבן, וצ"ע בזה, שלכאורה סותר דברי עצמו בהלכה יח).

והנה לפי דברי הכס"מ (בדעת הרמב"ם) אין מקור לסברא זו שתכלת אינו נידון משום לבן גם כן. וזה לפי הדרך הראשון שכתב בעמ' י בביאור דברי הכס"מ, שתלה תכלת על בגדו בלי שום חוטים אחרים. והפירוש השני שכתב, שכרך חוט תכלת על שאר חוטי תכלת, העיר הג"ר אהרן יואל סורשר שליט"א שלא ייתכן לפרש כן דברי הכס"מ, שהרי כתב בפירוש בלשון יחיד "אם לא הטיל אלא חוט תכלת בלבד יצא".¹³

ויש סברא שלדעת רש"י ותוס' אין תכלת נחשב ללבן, דלדידהו שניהם הם שני גוונים שיהיו כל החוטים נראים כן, חצי לבן וחצי תכלת, כמו שכתבו תוס' (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת): "כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא היא שיהיו שוין", ויש לומר שסברא זו מחייבת שיהיה דוקא חצי-חצי. אבל הרמב"ם הלומד שפתיל תכלת הוא דבר הכורך על הענף, אין זה שני גוונים לציצית, אלא שני דינים נפרדים, ולמה ייגרע בזה שחוטי הענף צבועים בתכלת יותר מאילו נצבע בארגמן ותולעת שני.^{14, 15}

¹³ הערת המתקין והמסדר לדפוס: לענ"ד לא לכך התכוון הג"ר זלמן נחמיה בשתי הדרכים שכתב. שלא הייתה כוונתו לבאר שני מצבים שונים – הטיל רק פתיל תכלת אחד, או הטיל פתיל תכלת וכרך עליהם תכלת – אלא כוונתו תמיד לאותו מצב שכרך תכלת על תכלת, וכתב שיש לפרש או שלא יצא כלל יד"ח ציצית או שלא יצא ידי חובת תכלת אבל יצט ידי חובת לבן. עיין בדבריו שם. ובאשר למה שכתוב כאן בשם הג"ר אהרן יואל סורשר – נלענ"ד ברור שהלשון חוט תכלת בכס"מ כאן אינו מכוון לפתיל אחד בלבד, אלא לפתילים ממין חוט תכלת בלבד ללא לבן או גוון אחר. ואף אם ניתן לפרש כדבריו – אין כאן קושיה על הג"ר זלמן נחמיה.

¹⁴ ועיין צפנת פענח עה"ת ריש פ' קרח הרבה מראי מקומות שנחלקו אם "בדבר אשר הגדול והקטן שוים, אם גם בזה יש מעלה להגדול על הקטן", כגון אם כהן גדול יש בו גם דין כהן הדיוט, וטלית בת חמש אמות היא חייב בציצית ועוד הרבה, ואפשר שזה תלוי בחקירה הנ"ל.

¹⁵ אע"פ שהמשכנות יעקב (סי' יח, עמ' כ) והמנחת חינוך (פ' שלח) והערוך השולחן (סי' ט אות ג) ועוד כמה אחרונים כתבו בדעת הרמב"ם שאם עשה ח' חוטי תכלת לא יצא והציצית פסולים, וחיליה דידהו שהרמב"ם לא כתב דין הלבן אינו מעכב את התכלת כפי פירוש רש"י שאם כל

• מה שכתב בעמ' יב שנראה יותר בדעת הסמ"ג ששני האופנים כשרים, כתוס' וכהראב"ד, כן כתב גם בערוך השולחן סי' ט אות ב, אבל קשה קצת איך הסמ"ג מביא בדין גרדומין את השיטה שאם נפסקו שלושה חוטין פסול דבעינן מין אחד שלם, שחשבון זה הוא רק אם צריך דוקא שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן, וצ"ע.¹⁶

• בעמ' יג כתב שהמשכנות יעקב מכריע בדעת הרמב"ם. לא ראיתי שמכריע לחלוטין כדברי הרמב"ם. אמנם בסי' יג מחזק דברי הרמב"ם מהרבה סוגיות, וכותב שהוא נכון, ובסי' יח כותב שאי אפשר שהשו"ע הכריע דלא כהרמב"ם, אבל אינו מכריע כהרמב"ם. ועוד, אפשר שלא היה ידוע להגאון בעל משכנות יעקב כל הראשונים שסוברים בדעת התוס', שהם רוב הראשונים, וכמעט כל ראשוני אשכנז, כמו שנכתב לעיל בענף א, שהרבה מהם לא נדפסו בימיו, ובפרט רבינו גרשום (המובא בשטמ"ק החדש) שהיה בזמן הגאונים. ויש לומר דאי הוה ידע הוה הדר ביה, כמו שכתב הרמ"א חו"מ סי' כה סוף סעיף ב בשם מהרי"ק: "אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון ואי הוה שמיע להו הדרי בהו".¹⁷

• מה שכתב שם שהגר"א בביאורו לשו"ע נוטה לדעת הרמב"ם, אדרבה, בסי' יב מאריך לבסס שיטת התוס', ומסיים שם שכן מוכח כל הסוגיא, רק ביהל אור כתוב בשמו שהעיקר כהראב"ד, וכן בהגהותיו על הספרי הגיה בדעת הראב"ד,

החוטים תכלת אינו מעכב, מכל מקום אין הכרח לזה מדברי הרמב"ם, והוא נגד הכסף משנה כמו שכתבתי. ואפשר לומר שאדרבה, לדעת הרמב"ם יוצא גם תכלת גם לבן, לכן לא כתבו, ובאמת כן כתב החזו"א (ג, יא ד"ה ואמנם) בדעת הרמב"ם, שאם כולם תכלת – כשר, ומשמע שם שיצא תכלת ולבן. אולם נראה באמת לדעת הכסף משנה (פ"א הל' יח, ופ"ב הל' ח) שרק יוצא תכלת ולא לבן (אבל הציצית אינם פסולים). ועיין בספר המפתח על הרמב"ם פ"א הלכה ד שהביאו מ"מ לכאן ולכאן, ותנא ושייר.

¹⁶ שוב ראיתי שהמלבי"ם עמד על זה בארצות החיים סוף סי' יב.

¹⁷ ובהקדמת הגר"ע יוסף שליט"א לשו"ת הרמב"ם פאר הדור מביא כלל זה מפוסקים נוספים: המהרש"ם, האלשיך, מהרי"ט, מהרי"ט אלגאזי, עיי"ש. אבל בשדי חמד, כללי הפוסקים, מביא שכל זה רק אם אין סמך להאחרון מדברי הראשונים.

ורבים אומרים שחזר בו ממה שכתב בביאורו לשו"ע,¹⁸ ועל כל פנים המלבי"ם והמשנה ברורה שהיו תקיפי בתראי אחזו בדעת התוס'.

• מה שכתב בסוף, בשם האבני נזר, שאין ספיק ספיקא במצות עשה, עיין להלן בענף ג, שאי אפשר לומר כן מכמה טעמי תריצי, וגם אין כן דעת רוב האחרונים.

¹⁸ עיין ב"שורון" חלק ה' עמ' תקב ואילך מאמר ארוך מהרה"ג ר' דויד יצחקי שליט"א "הבנת דברי הגר"א על דעת אומרים", ואעתיק קטעים ממנו הנוגעים לענייננו:

בעמ' תקט:

ועי' ב"מוריה" גליון רמז-רמט, שבט תשנ"ח, במאמר הרב ידידיה פרנקל עמ' לט שהביא ד' גירסאות של גר"א לירושלמי אחת. ובהקדמת פאת השלחן העיר על כמה סתירות בגירסת הגר"א. ע"ש. והרב ידידיה פרנקל כתב שם ב' סיבות לסתירות: א) שהגר"א בביאורו לשו"ע נחת לגלות מקור דברי מרן, וגילה מקורו לפי גירסת מרן משא"כ בהגהותיו לירושלמי; ב) יש שחזר בו בזקנותו מגירסתו הקודמת. וכ"כ בפאת השלחן בהקדמתו. וכתב בפאת השלחן שם שביאורו לשו"ע כתב לפני שהיה בן ארבעים שנה, ושנות אליהו וביאורו לירושלמי ורבים מהגהותיו נכתבו אחרי כן, והם דעתו בזקנותו. אך בחזון איש בערלה סי' ב סק"ה כתב בענין הסתירה בין ביאורי הגר"א לירושלמי לביאוריו לשו"ע "ודברי הגר"א בביאורו לשו"ע הן עיקר שהן כת"י הגר"א ז"ל", ובבית רידב"ז על פאת השלחן הל' שביעית פ"ח ה"א סוף דף צב ע"א: "וכבר ידוע שאין לסמוך על הפירושים שהיו בידי אנשי בית מדרשו לאחר פטירתו של הגר"א ז"ל וגם על הגירסאות אחרי שבכ"ק ממש מבוררת".

ובעמ' תקלד:

דברי הגר"א הם נר לרגלינו בכל מקצועות התורה, אך במקומות שהם חתומים וסתומים, או מנגדים המקובל בדינו והנמצא לפנינו, ויש לחוש שיש דברים בגו, בזה לא מיקרע נקרענהו ולא נגמור מינייהו, דאין לדיין אלא מה שענינו רואות.

וכמובן יש לחלק בין העניינים, שהרי בהגהת הגר"א לספרי הגיה כדעת הראב"ד ז"ל, אמנם אם הוא אמת שרוב ספר יהל אור מכת"ק של הגר"א, אז לכאורה אין לו עדיפות על ביאור הגר"א, דמאן לימא לן שהוא מאוחר.

ועיין במעשה איש ח"ג עמ' יט: "הגר"נ שולמן שליט"א שאלו, כיון שהגר"א נחשב ושקול כמו "ראשון" מדוע אין מכריעים תמיד כמוהו, והשיב, אמנם היקפו למעלה מכח אנושי אבל השיקול דעת הוא סוף של אחרון. ולי השיב, שלא תמיד ידוע מה דעתו הוא מביא מקור לכל שיטה". ועיין עוד בהקדמת ספר אור היום מה שכתב בשם הגר"י סלנטר זצ"ל. ובאגרות משה ח"ח המיוחס למרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל סי' כד אות ו כתב שבאמת יש ללכת אחרי הגר"א בכל מקום כיוון שהוא בתראה וראוי להכריע, אלא שאין לשנות את המנהגים כו', וכמדומה שאין זה נוגע כאן כמו שנתבאר.

וזה מה שיש לי להעיר על ראיותיו של הרב הגאון ר' שלמה טייטלבוים שליט"א שיש לעשות כהרמב"ם, במאמרו שנדפס בקובץ "והיה לכם לציצית" תשס"ח:

- בעמ' ס-סא מקשה להרמב"ם שכתב שאין לחוטי הענף מניין מן התורה למה איתא בסנהדרין פח ע"ב שאסור להוסיף על ציצית, ומביא מהיד פשוטה לתרץ שהגמ' שם מיירי בתכלת, ואחר העיון בדברי הכס"מ ובמשכנות יעקב סי' טו שמבאר דברי הכס"מ, נראה שלא היה קשה כלל מהגמ' סנהדרין, אדרבה, הכס"מ לומד שאין המניין מפורש בתורה, אבל יש מניין מדברי קבלה, "והיינו דאמרין בפרק הנחנקין והא איכא ציצית דעיקרו מד"ת ופירושו מד"ס וכו'", ועיין עוד בספר זיו משנה.

- בעמ' סא מביא מהרמב"ם (הל' ציצית ב, ח) בדין טלית שכולה תכלת, שכתב "שאיין לעשות הלבן שלה מן השחור מפני שנראה כתכלת", ומסביר דברי הרמב"ם ע"פ הסברא שאסור לעשות יותר מפתיל אחד של תכלת, ומביא ממשמעות ספר ערוגת הבשם הקדמון (ח"ג עמ' 213-214) שכתב שדין מין כנף הוא צבע שאינו תכלת, ומשמעות דבריו שתכלת אינו בכלל מין כנף (אע"פ שאינו מוכרח כן, שיש לומר שרק שמפרש יסוד דין מין כנף שאינו תכלת, לכן כתב הלשון שכתב, אבל באמת להלכה אם הטיל תכלת במקום לבן לא גרע מלבן, ובכלל מאתיים מנה ויש לעיין בזה היטב), אבל כבר כתבתי שאע"פ שהמשכנות יעקב והמנחת חינוך והערוך השולחן כתבו כן בדעת הרמב"ם, אין לזה הכרח, והכסף משנה מכשיר.

- בעמ' סג מביא משמעויות מדברי חז"ל שתכלת רק חוט אחד. אולם גם תוס' ידעו שמשמעות הספרי כהראב"ד¹⁹, ואפילו הכי אמרו שהבבלי חולק, ואם כן יש לומר שהמקורות שהביא סבירא להו כדעת הספרי, ולא קיימא לן הכי, ואין בזה כדי להכריע בין הראשונים שכתבו דבריהם במפורש. גם באמת יש מקור לשיטת התוס' בפיוטי יניי, שהיה קדמון מאד (ואפשר עוד בזמן שלבשו תכלת), שכתב בפיוט לפרשת קרח: "זורזו ולבשו, ושאלו ואז בושו, מה יכשירו שני חוטי

¹⁹ עיין בית יוסף סי' יא ומשכנות יעקב סי' יג. אמנם בעמק הנצי"ב על הספרי פר' כי תצא כתב שמקור התוס' הוא מהספרי, ויהיה איך שיהיה, הוא מחלוקת קדומה מימי חז"ל, ולמעשה אין לנו אלא דברי הראשונים.

תכלת לכסות כולה תכנ[לת]". משמע כשיטת תוס' שיש שני חוטים, ואי אפשר לפרשו כשיטת הרמב"ם, וגם לשיטת הראב"ד שהם שני חוטים אחר שכפלים לא שייך כל כך לשון "שני חוטים", שהוא באמת פתיל אחד אלא שכפלים, אבל לתוס' ניחא.²⁰

עוד נראה, שבדברי אגדה נוקטים לשון "חוט" אחר פשטות הפסוק, ולא באו הלשונות במקורות הללו לאפוקי שני חוטים, ואין למדים מן האגדות, ובזה נתיישב שרש"י על התורה (פ' קרח) כתב "חוט אחד" אע"פ שסובר שהם שני חוטים.

• עוד מביא שם מספרי קבלה כדעת הרמב"ם, ונראה שאין בזה כדי להכריע, שלא נזכר שם שהדרך האחר פסול (כמו בתפילין בחול המועד), וודאי יש מקום לכל השיטות בקבלה, פוק חזי שהמגלה עמוקות (פ' שלח) מסביר גם שיטת תוס'. וכבר כתב החת"ס בתשובה (או"ח סי' טו) שהארי ז"ל מסביר המנהג שלו על פי סוד, ולא שמנהג אחר אין לו מקום (כתב כן לגבי נוסח התפילה²¹). וגם המלבי"ם (אשר ידוע רב חיליה בספרי הקבלה) והמשנה ברורה ידעו כל זה, ואפילו הכי כתבו כתוס'. ועוד שכבר כתבו התוס' (ר"פ התכלת) שדעת הספרי שהוא חוט אחד,¹⁸ וסתם ספרי רבי שמעון, והזהר והמקובלים כשיטת רבי שמעון גם כן, אבל הבבלי לא סביר ליה כן, ובכגון דא לא אזלינן בתר המקובלים (עיין שו"ת מהרש"ל סי' צח, שאילת יעב"ץ ח"א סי' מז, משנה ברורה או"ח סי' כה ס"ק מב, ועוד).²²

²⁰ שמעתי מידורי ר' יהושע ינקלביץ נ"י.

²¹ "וכשבא נר האלקים האר"י זצ"ל ואיזן וחיקר ותיקן כי הוא ידע תוכן הדברים, הוא העמיד בסידורו כל דבר על מכונו וגילה תעלומות של הנוסחא ההיא הספרדית יען כי היה ספרדי, ואילו הוא היה אשכנזי או היה נמצא באשכנזים איש כמוהו היה עושה כיוצא בזה בסידור אשכנזי".

²² ויש לציין שגם האדמו"ר מרדזין זצ"ל שנוטה לדעת הרמב"ם, ומביא המקורות בקבלה, כתב שאינו מכריע לכל ישראל בזה, "ופשיטא מי שרוצה לנהוג כחד מהנך תקיפי קמאי כשיטת הראב"ד ז"ל או כשיטת רש"י ותוס' ז"ל לא הפסיד", עיי"ש. הרי שלא ראה הפסד בזה אם עושה כתוס'.

ענף ג

בדברי האבני נזר שאינו ברור אם יכול לעשות ספיק ספיקא במצוות עשה, יש להאריך בזה, וזה לשון האבני נזר אורח חיים סימן תפד אות יב:

והנה דבר זה אם במצוות עשה מועיל ספק ספיקא אינו ברור, כי לדעת הרמב"ם דספיקא לקולא יש לפרש טעם הספק ספיקא דבספק שוב הוי ספיקא דרבנן. וראי' ספק ספיקא ברשות הרבים כתב מהרי"ט חלק יורה דעה סימן א' בפשיטות דטהור אף דספק לחומרא. ועיין במגן אברהם סימן ק"ס ס"ק יג דאפילו כמה ספיקי להחמיר בנטילת ידים אזלינן לקולא, הרי דאף ספק ספיקא ספק הוא אף להקל. ואם כן מסברא לילך בשל תורה להחמיר. אך להרמב"ם הטעם מובן בטוב דהוי ספיקא דרבנן. וכל זה באיסור, אבל במצוות עשה שהתורה צוותה ליקח אתרוג, צריך להיות אתרוג ודאי. וכמו שתירצו האחרונים מההוא דחולין, ואם כן אף ספק ספיקא להחמיר.

הנה חשבון האבני נזר לכאורה מיוסד על שלוש הנחות: א) שהלכה (או שחוששין) כהרמב"ם שמדאורייתא ספק דאורייתא לקולא; ב) שהביאור היחידי לכך שספק ספיקא מותר לדעת הרמב"ם הוא שהספק השני הוא ספק דרבנן, ולקולא, כמו שנרמז בפני יהושע כתובות ט ע"א, ולא סבירא ליה שספיק ספיקא מטעם רוב כדעת שו"ת רשב"א סי' תא הידועים; ג) שדעת הרמב"ם כהחוות דעת בסי' קי, שכל דבר בתורה רק נאמר בתורת ודאי ולא ספק, וממילא במצוות ספק דאורייתא לחומרא שצריך ודאי אתרוג וודאי ציצית. וכיון שהאבני נזר כתב "אינו ברור", מקום הניחו לפלפל ולירד לעומק הלכה זו, ואדון בכל פרט מהאבני נזר ואחר כך בכל החידוש בכלל.

על אחרון ראשון, דברי החוות דעת קילורין לעיניים ומתצים הרבה קושיות על דעת הרמב"ם, וקילסו האבני נזר עצמו במקום אחר ג"כ (שו"ת יו"ד סי' שלד אות יט) וכן כתבו הרבה אחרונים: החת"ס שהובא בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ח) ונדפס בחי' חת"ס על סוגיות (ירושלים תרנ"ג) סוגיא דחצי שיעור (ד"ה ועל);

מהרי"ט אלגאזי בהל' חלה; שו"ת יד אליהו (רוג'לר) בכתבים אות ס (עב ע"א) ובפסקים (סי' עה אות ט); הבית אפרים (שו"ת אבן העזר סי' ב דף ו ע"ד בשם הגאון מהר"י אייזק הכהן ז"ל האב"ד דקארץ), ועוד אחרונים. ואע"פ שיש חולקים וסבירא להו ספיקא דאורייתא לקולא גם במצוות עשה (השאגת אריה סוף סי' כה ועוד, והביא ביביע אומר ח"י עמ' רז בהגה תניא דמסייע להו מהמאירי שבת כג ע"א), מבואר לכאורה בתשובת הרמב"ם (המובאת ברשב"א קידושין עג ע"א ובר"ן ספ"ק דקידושין) כהחוות דעת – ותשובה זו יש שלא מצאוה כיון שהושמטו שתי שורות בדפוסים מהתשובה של הרמב"ם לר' שמואל בן עלי אודות הליכה בספינה בשבת, אבל היא מובאת בשו"ת רמב"ם בלאו ח"ג עמ' 175, בערבית, וזו לשונה: "ספיקא דאו' לחומרא אנמא דלך איסור מדבריהם לא מן התורה ובביאן קאלו ממזר ודאי אסרה תורה והו אל קאיס פי איסורי לאוין כלהא פאדא כאן ספק איסור דאורייתא אסור מדבריהם", והתרגום שם בהע' 3 הוא "...לא מן התורה, ובביאור אמרו ממזר ודאי אסרה תורה, והוא ההיקש בכל איסורי לאוין כולם שאם הוא ספק איסורא דאורייתא אסור מדבריהם". אם כן האמת עם החוות דעת, וכמה סוגיות מבוארות יותר פשוט לפי זה שהוא רק משמעות הפסוק ממזר ודאי, קהל ודאי, עשירי ודאי (בבא מציעא ו ע"ב) ועוד.

עכשיו נחזור להנחה הראשונה של האבני נזר. בזה יש להעיר שהש"ך (כללי ס"ס אות כה) נקט כהרשב"א, וגם הפמ"ג (שם בשפתי דעת, ובמשבצות או"ח סוף סי' תרטז) כתב דנקטינן דספיקות אסורים דאורייתא.

ועל ההנחה השנייה – אמת שסתם ספק ספיקא יהיה מותר להרמב"ם מפני שהוא ספק דרבנן, כמו שכתב הפני יהושע כתובות ט ע"א. אבל מה יהיה עם ספק ספיקא של איסור כרת בדאיבע איסורא (עיין רמב"ם ונו"כ סוף פ"ט מהל' טומאת מת, שיש אומרים שהרמב"ם מודה בכל איסורי כרת)? לכאורה קשה לומר שגם שם אין דין ספק ספיקא. גם למה נעשה מחלוקת חדשה של הרמב"ם עם הרשב"א בטעם היתר ספק ספיקא? ותנא דמסייע לי בשו"ת תורת חסד לובלין (או"ח ס"ס ז) וזו לשונו: "מיהו במקום אחר העליתי, דאף להרמב"ם מכל מקום היתר ספיקא הוא מטעם רוב ולא מטעם ספיקא דרבנן כלל".

והנה ודאי להרמב"ם רוב מועיל בעשה גם כן, שהגמ' בחולין מוכיחה רוב מקרבן פסח ועולה (כן העיר המהר"י אסאד בגליון כת"י על החוות דעת שהובא בשו"ע החדש מהד' פרידמן, ובתשובותיו ח"א סי' קעד, שהפלתי כתב שהרמב"ם סבירא ליה כהתוס' הרא"ש שרוב עדיין נקרא ספק, ואם כן איך מועיל רוב בפסח ועולה, הרי הוא ספק עשה, וצריך לקיימו בתורת ודאי לדברי החוות דעת. אולם, כיון שהוכחנו שהרמב"ם עצמו כתב כהוות דעת צריך לתרץ קושייתו אפילו בדוחק, אבל לכאורה יש לומר פשוט שהתוס' הרא"ש רק נוגע כשיש גזירת הכתוב מיוחדת על דבר שצריך ודאי ולא ספק, שם רוב אינו מועיל, אבל ודאי רוב מועיל בכל התורה כולה אפילו אם כל התורה נאמרה בתורת ודאי. שהרי גם רוב נאמר בכל מקום, רק כשיש יוצא מן הכלל אינו מועיל²³. ואם הרמב"ם לומד שהיתר עשירי ודאי בקפץ אחד מן המנויין הוא רק משמעות הפסוק, כמו שכתבתי לעיל, אז צריך לומר שסובר שהמנוי אינו בטל ברוב מפני שהוא בריה, כמו שכתב הריטב"א בבא מציעא ו' ע"ב בשם תוס' שחשבוהו כמו שאינו בטל מדאורייתא, ואכ"מ), וכיון שרוב מועיל בעשה, ודאי ספק ספיקא מועיל בעשה, שהרי כתב הרשב"א שאפשר שספק ספיקא עדיף מרוב. יוצא מזה שספק ספיקא מועיל לכתחילה במצות עשה – וכן כתב ביביע אומר ח"ד עמ' רצג-רצד דדעת רוב האחרונים דמהני ספק ספיקא במצוות עשה, וצייין לשו"ת שער אפרים (סי' יא), לברכי יוסף (או"ח סי' קפו ס"ק ד), לשו"ת כתב סופר (או"ח סי' כח), ולשו"ת תורת חסד לובלין (או"ח סי' ג), וכנראה שכן נקט מרן הגרע"י שליט"א להלכה²⁴.

²³ שוב מצאתי סברא זו בשו"ת רע"א (המאור) ח"ה סי' מו.

²⁴ ועיין עוד בדבריו בשו"ת חזון עובדיה ח"א עמ' קסז-קסט.